

PRILOG POZNAVANJU NJEMAČKO-HRVATSKIH JEZIČNIH DODIRA NA PODRUČJU KRIŽEVACA

CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING GERMAN-CROATIAN LANGUAGE CONTACT IN KRIŽEVCI

Valentina Papić

Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
M. Demerca 1
48260 Križevci
vpapic@vguk.hr

Primljeno/Received: 15. 6. 2010.

Prihvaćeno/Accepted: 22. 9. 2010.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK/UDC 314.8 (497.5) 163.42

Renata Husinec

Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
M. Demerca 1
48260 Križevci
rhusinec@vguk.hr

SAŽETAK

Utjecaj njemačkog jezika na govor stanovništva sjeverozapadne Hrvatske jasno je vidljiv zbog velikog broja preuzetih posuđenica koje su u hrvatski jezik došle pod utjecajem povijesnih, kulturnih i političkih zbivanja od 17. stoljeća do danas. Te su posuđenice u većoj mjeri prisutne u neformalnoj upotrebi govornog jezika, no u pisanom ih obliku danas gotovo nema ukoliko izuzmemo književnost pisanu na kajkavskom narječju. Jezični dodiri prisutni su svuda gdje dva ili više naroda imaju potrebu ostvariti neku vrstu komunikacije, a važnu ulogu imaju povijesne i geografske karakteristike koje su omogućile da dođe do jezičnog dodira i do utjecaja jednog jezika na drugi na fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj ili sintagmatskoj razini. Razdoblje Vojne krajine s velikim brojem njemačkih vojnika, prosvjetna politika Marije Terezije, Židovi te njemački i austrijski industrijalci i obrtnici obilježili su višestoljetni razvoj hrvatskog govornog jezika na području Križevaca u koji su se inkorporirale brojne njemačke posuđenice. U 20. stoljeću postupno slabi značaj njemačkoga jezika, a po završetku Drugog svjetskog rata njemački postaje izbjegavan i stigmatiziran zbog negativnih i neželjenih konotacija. Političke, kulturne i gospodarske prilike u 21. stoljeću bitno su drugačije od onih u razdoblju od 17. do 20. stoljeća, kada je hrvatsko-njemački jezični dodir na području Križevaca zbog vojnih i političkih veza sa zemljama njemačkog govornog područja bio najintenzivniji (Vojna krajina, Austro-Ugarska monarhija), a karakterizira ih oslabljen utjecaj njemačkoga jezika, pogotovo među mlađom populacijom. Masovni mediji označili su snažan i nezaustavljiv utjecaj engleskoga jezika i dodatno potisnuli utjecaj njemačkoga. To je u prvom redu vidljivo na temelju sve manjeg broja učenika koji u osnovnim i srednjim školama uče njemački jezik. To dokazuje da se jezik, a pogotovo njegova leksička razina, mijenja u skladu s društvenim, gospodarskim i političkim prilikama.

Ključne riječi: njemačko-hrvatski jezični dodir, povijesni pregled, društveno-političke prilike, Križevci

Key words: german-croatian language contact, historical overview, social and political factors, Križevci

PRVI KONTAKTI LOKALNOG STANOVNIŠTVA S NJEMAČKIM JEZIKOM

Prvi dodiri lokalnog stanovništva s njemačkim jezikom započinju vrlo rano, u prvim stoljećima nove ere, a tome svjedoče riječi preuzete iz germanskoga koje su i danas prisutne u svim slavenskim jezicima.

„Kontakti između Hrvata i Nijemaca započeli su još u vremenu kada su naši preci živjeli u etnički nediferenciranim zajednicama Slavena i Germana. O tim stoljetnim kontaktima svjedoče posuđenice preuzete iz germanskog u slavenski koje su se dulje ili kraće, a neke čak i do danas održale u hrvatskom jeziku. Mnoge od njih su vidljive u svim slavenskim jezicima, što svjedoči o njihovoj starosti, dok same riječi ukazuju na vrstu germansko-slavenskih kontakata.”²⁶

U 12. je stoljeću prisutna intenzivna kolonizacija Hrvatske zbog ulaska Hrvatske u političku zajednicu s Ugarskom. Tada se na sustavu prijašnjih župa stvara upravna organizacija kraljevskih županija, utemeljena na sustavu 'castra', kraljevskih utvrda, od kojih neke postaju središta kraljevskih županija. U 13. stoljeću nastaju naselja sa svim urbanim funkcijama – srednjovjekovni gradovi. Gradovi dobijaju povlastice, a zatim u njih dolaze propovjednički redovi, grade se samostani, mijenja struktura stanovništva i povećava broj obrtnika i trgovaca. „Ti su gradovi i trgovišta zadobili centralne funkcije (trgovačke, obrtničke, vjerske, upravne i druge) zahvaljujući tomu što su bili sjedišta većih vlastelinstava, a u pravilu su bili locirani na križistima važnijih (karavanskih) putova i na većim rijekama.”²⁷

Nakon stvaranja srednjovjekovnih gradova, počinje njihovo naseljavanje. Između ostalih doseljenika dolaze i njemački obrtnici koji imaju status kraljevih gostiju, tzv. *hospites*. U podgrađa (suburbiume) pokraj vlastelinskih utvrda i kaštela naseljavaju se slobodni seljaci, a osobito ljudi koji su poznavali neki zanat ili su se bavili trgovinom. Građanski sloj potječe od kmetova koji su naučili neku vještinu, ili pak od obrtnika doseljenih uglavnom iz srednje Europe.

U 13. stoljeću dolazi do mongolskih razaranja koja je Bela III. iz porodice Arpadovića (1235–1270) nastojao spriječiti. Mongoli su iz Azije provalili u Europu i za sobom ostavljali razrušene gradove. S ciljem razvijanja građanskog staleža u sjevernoj Hrvatskoj, Bela III. obnavlja privredu i učvršćuje svoju vlast. U tu svrhu u gradove dolaze strani obrtnici i trgovci, u prvom redu Nijemci.

„U mreži glavnih srednjovjekovnih (karavanskih) gradova posebno mjesto imali su Križevci, koji su povelju slobodnoga grada dobili već 1252. godine. Ban Stjepan podijelio je Križevcima povlastice slobodnog kraljevskog grada 24. travnja 1252. godine, a te je križevačke slobodštine

²⁶ Kontakte zwischen Kroaten und Germanen begannen noch in der Zeit, als unsere Vorfahren in ethnisch noch undifferenzierten Gemeinschaften von Slawen und Germanen lebten. Von diesen Jahrhunderte dauernden Beziehungen zeugen die aus dem Germanischen ins Slawische entlehnten Wörter, die, länger oder kürzer, manche sogar bis heute, im Deutschen und Kroatischen erhalten blieben. Viele von ihnen sind in allen slawischen Sprachen nachweisbar, was für ihr hohes Alter spricht, während die Wörter selbst beweisen, von welcher Art die meisten germanisch-slawischen Kontakte waren. (ŽEPIĆ, S: *Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien*. Zagreber germanistische Beiträge 11 / 2002; str. 1 – 2, prev. V.P.)

²⁷ FELETAR, D. (2003): *Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjega i početkom novoga vijeka*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja III, str. 173.

16. kolovoza 1253. potvrdio ugarski i hrvatski kralj Bela IV.”²⁸ Feletar (2003) navodi da su upravo Križevci bili i sjedište površinom najveće srednjovjekovne županije u tadašnjoj velikoj Slavoniji (do provale Turaka) te su već u srednjem vijeku imali važnu ulogu jer su bili upravno središte velike Križevačke županije.

Pojava parnih mlinova, ciglane, pivovare, te općenito razvoj industrije potiskuje razvoj obrtništva, ali križevački obrti ne gube na svojoj važnosti. Njemački je jezik u to vrijeme vrlo utjecajan, ne samo zbog zbog naseljavanja njemačkih obrtnika na područje Križevaca, već i zbog strukovnog udruživanja trgovaca i obrtnika u bratovštine. „U gradovima sjeverozapadne Hrvatske bratovštine su bile osnivane prema uzoru na takve zajednice u Austriji i Njemačkoj ili pak u Zagrebu. (...) S obzirom na to da su u Zagrebu rano osnivane bratovštine pojedinih obrtničkih struka (što je prethodilo organiziranju cehova), može se zaključiti da su obrtničke bratovštine vjerojatno postojale u Varaždinu (ili možda i u Koprivnici, Križevcima i Legradu.)”²⁹

U 15. stoljeću, prvenstveno pod utjecajem germanskih zemalja, u gradovima i trgovištima središnje i sjeverne Hrvatske počinje stvaranje posebnih zajednica obrtnika iste ili sličnih struka – cehova. „Cehovi su prerastali iz dotadašnjih bratovština ili su bili izravno osnivani. (...) S obzirom na to da su obrtnici bili najbrojniji i najutjecajni stalez u gradovima i trgovištima, upravo cehovi postaju najvažnije udruge, koje su nekoliko sljedećih stoljeća davale osnovni ton gradskom životu i razvitku. Najstariji cehovi (der Zunft) stvarani su u njemačkim zemljama, i to već od početka 12. stoljeća. (ceh postolara u Augsburgu 1106., ceh postolara u Würzburgu 1128., ceh tkalaca u Kölnu 1149.) Cehovske navade potom su se širile u austrijske zemlje, pa i na prostor tadašnjeg Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.”³⁰ O važnosti cehovskih udruženja slobodnoga kraljevskoga grada Križevaca govori podatak da su križevački cehovi djelovali već u 15. stoljeću i imali značajan utjecaj na stvaranje podravnih cehova. Od cehovskih pravila križevačkih cehova, očuvana su ona od cehova bravara i ostrugara od 10. veljače 1510.

1. siječnja 1527. Ferdinand I. (1527 – 1564) postaje hrvatskim kraljem, čime je Hrvatska ušla u sastav Habsburške Monarhije. Državna zajednica koja je trajala do 1918. omogućila je intenzivno jezično posuđivanje. Piškorec ulazak Hrvatske u Habsburšku Monarhiju smatra povijesnim okvirom koji u svojoj upravno-političkoj, gospodarskoj, kulturološkoj i jezičnoj dimenziji čini podlogu njemačko-hrvatskog jezičnog dodira u Hrvatskoj.³¹

Zbog prodora Turaka potkraj XV. i početkom XVI. stoljeća Habsburška Monarhija uspostavlja Vojnu krajinu koja se proteže od Jadranskog mora pa sve do rijeke Drave. „Na području stare Križevačke županije (dvije trećine prostora) nastaje Varaždinski generalat (krajinu) tada podijeljen na tri kapetanije: Koprivničku, Križevačku i Ivaničku. Nastojeći stabilizirati obrambenu liniju, zbog masovnog iseljavanja hrvatskog etnosa pred Osmanlijama, zapovjednici Vojne krajine provode 'austrijsku kolonizaciju' balkanskih Vlaha nastojeći naseliti puste zone na području Trojedne kraljevine.”³² Službeni jezik Vojne krajine bio je njemački, pa tako hrvatski usvaja njemačke izraze vezane uz vojsku i administraciju.

²⁸ HUSINEC, R; DELIĆ, P. (1992): *To je Hrvatsko pjevačko društvo Kalnik*. Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci, str. 10.

²⁹ FELETAR, D. (2003): *Cehovi i bratovštine...* str. 181.

³⁰ HORVAT, R.: (1994): *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*. Zagreb: Naklada AGM, str. 198.

³¹ PIŠKOREC, V. (2002): *Njemačko-hrvatski jezični dodir u đurđevačkoj Podravini*. Časopis za suvremenu povijest 34, 3, 853-869. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

³² KARAUŁA, Ž. (2008): *Neki prilozi povijesti Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar do 1848. godine i uloga nekih istaknutih pojedinaca*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja XIII, str. 113.

KRIŽEVCI I OKOLICA ZA VRIJEME VOJNE KRAJINE

U 16. stoljeću i Križevci postaju dio Vojne krajine uspostavljene kako bi se spriječio prodor Turaka na zapad.³³ „Ustaljivanjem krajine i stvaranjem obrambenog sustava u grad dolazi vojna posada, većim dijelom sastavljena od Nijemaca; 1553. bilo ih je 400, tako da se ubrzo glavna gradska ulica nazvala 'Germanica platea'.”³⁴ Vojna krajina nije bila pod ingerencijom Hrvatskog sabora i bana, već je njome upravljalo Dvorsko ratno vijeće (njem. Hofkriegsrat), pa je njemački tako bio službeni i zapovjedni jezik. Za vrijeme postojanja Vojne krajine jezik sporazumijevanja bio je njemački kojeg je domaće i izbjeglo stanovništvo učilo u školama. „Osnovna jedinica krajiške 'ekonomije', kućna zadruga, postala je monarhijska 'tvornica' za proizvodnju ljudi određenog profila, sklonosti, ponašanja, s vrijednostima i navikama koje su preživljavale samo ako su služile državi i vojničkom poretku.”³⁵ Budući da je njemački jezik bio vojni i zapovjedni jezik, poznavanje njemačkoga bio je imperativ za svakog vojnika, a na taj su način i ostali članovi kućnih zadruga bili s njime u direktnom kontaktu i u određenoj mjeri bili bilingvalni. Za pretpostaviti je da su se vojnici u službenoj komunikaciji služili njemačkim, a dobro poznavanje toga jezika rezultiralo je ustaljivanjem određenih njemačkih posuđenica u svakodnevnoj komunikaciji među članovima kućnih zadruga.

O važnosti stanovništva njemačkog podrijetla na području Križevaca svjedoči podatak da je nakon bitke kod Križevaca krajem lipnja 1565. u kojoj je suzbijena turska vojska, u gradu iste godine podignuta i vojna kapela tzv. njemačka kapela.³⁶ Osim toga, Hrvati nisu mogli dobiti časničku službu jer su nju obnašali isključivo Nijemci. Utjecaj njemačkog jezika dobiva na značaju za vrijeme Vojne krajine zbog povećanog broja njemačkih vojnika na području grada. To je dovelo do situacije direktnog kontakta govornika dvaju različitih jezika, a za pretpostaviti je da je lokalno stanovništvo (u prvom redu trgovci i obrtnici) zbog ekonomskog interesa bilo motivirano naučiti i razumjeti jezik kako bi svoje proizvode i usluge mogli čim bolje ponuditi njemačkim vojnicima.³⁷ Prisutnost vojske njemačkog podrijetla u 17. stoljeću uzrokuje pravnu, socijalnu i etničku podvojenost, a samim time i promjene u urbanoj organizaciji.

Žitvanski mir sklopljen 1606. pomiče granice Vojne krajine prema istoku, smanjuje aktivnost vojske i omogućava razvoj grada. „Obnavljaju se trgovina i obrt, oživljavaju stari i javljaju novi

³³ „Za vladanja zadnjega Ludovika, a za silovite i nagle provale turske, hrvatske poglavice sami se obratiše za pomoć na susjeda Ferdinanda, austrijanskoga nadvojvodu i kraljeva šurjaka. Usljed toga je kašnje na koncu godine 1522. takodjer med kraljem Ludovikom i Ferdinandom u Nirnbegu u Njemačkoj napravljena pogodba, te se Ferdinand obvezao, da će u proljeće na hrvatske krajine staviti četiri tisuće vojske. To je prvi početak kako je njemačka vojska ušla u hvatske zemlje. (...) Pošto je pako grad Križevac jur iz VX. stoljeća tvrđu imao, te na povratku turskom izpod Kisega pod vezirom Ibrahimpašom turskom vojskom posjećen bio; to se svakako uzeti mora, da je već prvom polovinom XVI. vieka imao vojničku posadu.“ VIDAČIĆ, K. (1886): *Topografično-poviesne crte slobodnog i kraljevskog grada Križevca*. str. 19.

³⁴ BUDAK, N. (1993): *Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća*. A., Badurina, Ž., Domljan, M., Fischer, K., Horvat-Levaj: Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica. str. 43.

³⁵ KARLAU, Ž. (2008): *Neki prilozi povijesti Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar do 1848. godine i uloga nekih istaknutih pojedinaca*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja XIII, str. 113.

³⁶ „U ovom gradu bila je takodjer i njemačka kapelica, valjda iz doba naseljenih njemačkih vojnika, na mjestu gdje je sada kuća broj 5., jer dolazi u spisih gradskog arhiva trag..“ VIDAČIĆ, K. (1886) str. 29.

³⁷ Ta je motivacija i danas prisutna, osobito u ugostiteljstvu, zbog velikog broja njemačkih i austrijskih gostiju koji u sve većoj mjeri posjećuju ne samo obalnu, već i kontinentalnu Hrvatsku. Većina ugostiteljskih objekata na području Križevaca i Koprivnice ima trojezične cjenike i jelovnike, a od osoblja koje je u direktnom kontaktu s gostima se traži da se služe njemačkim jezikom, dok je znanje engleskog na drugom mjestu po važnosti.

cehovi (čizmarski 1646, zlatarski 1646, krznarski 1649 i ceh željezarske struke 1647).³⁸ Sve intenzivnija trgovina stvorila je preduvjete za razvoj obrta, pa tako dolazi do ponovnog oživljavanja starih cehova, ali i do osnivanja novih.

Križevci su i prije bili važnije obrtničko središte, ali se sada javljaju novi cehovi koji nude raznolikiju proizvodnju. „U svojim zapisima iz sredine 18. stoljeća, župnik Josipović spominje sedam cehova: kovački, krojački, postolarski, čizmarski, lončarski, remenarski i pucetarski.”³⁹ Budući da su cehovi djelovali po uzoru na takva udruženja u Njemačkoj i Austriji, te imajući na umu da su se brojni obrtnici doselili na područje Križevaca upravo iz tih zemalja, opetovano se potvrđuje utjecaj njemačkoga jezika na terminologiju vezanu uz nove proizvode, usluge i tehnike vezane uz obrtništvo.

U povijesti Križevaca posebno je značajno školstvo koje se odvijalo s nastankom i razvojem crkvenih redova, augustinaca, franjevac, pavlina. „Već 1611. isusovci su preuzeli obližnju Glogovnicu, obavljajući misionarsku djelatnost među doseljenim pravoslavnim stanovništvom. Petnaest godina kasnije franjevci dobivaju bivši samostan augustinaca, obnavljaju ga i otvaraju u njemu školu i apoteku. S vremenom su, stoga što lokalni župnik nije znao njemački, preuzeli duhovništvo i nad vojnom (tzv. njemačkom) kapelom sagrađenom 1665.”⁴⁰

Križevci 1670. dobivaju četverogodišnju gimnaziju, koja je slijedila program isusovaca za srednje i visoke škole, tzv. Ratio studiorum (1591) i 1770. godine imala posebnog učitelja njemačkoga jezika (Martin Gruber) koji je vjerojatno njemački jezik predavao u svim razredima.⁴¹

Kraljevskom odlukom carice Marije Terezije od 1742. sjedište Vojne krajine postaje Varaždin, čime Križevci gube vojno značenje, no u to vrijeme počinje snažan ekonomski razvoj u području obrtništva, te dinamična suradnja sa susjednim zemljama, u prvom redu s Austrijom. Brojni su se obrtnici školovali i izučili zanat u Grazu ili Beču i vrativši se u domovinu sa sobom donijeli njemačko stručno nazivlje koje je i danas prisutno u jeziku Križevčana. Također je prisutno doseljavanje obrtnika iz zemalja njemačkoga govornog područja.

U Križevcima je oduvijek bio razvijen obrt, a njegov je razvoj najintenzivniji u periodu kada su grad počeli naseljavati strani obrtnici. Broj inozemnih doseljenika nije ugrožavao etničko jedinstvo Križevaca. „Od 40 gradskih činovnika, 30 su bili Hrvati, 3 Mađari, 4 Nijemci, 1 Austrijanac i 2 Moravljani. Sudac, konzul, kapetan i trojica od četvorice senatora bili su Hrvati. Zanimljivo je da su Nijemci, protivno očekivanjima, zauzimali najniže službe (jedan je čak bio nepismen), a Austrijanac je bio orguljaš.”⁴² Iako je broj govornika njemačkoga jezika bio manji od broja govornika hrvatskoga jezika, društveno-političke prilike toga doba davale su njemačkom jeziku prestižni status. Poznavanje njemačkoga bio je uvjet za napredovanje u službi, gimnazijalci su ga učili kao dio nastave kako bi kasnije neki od njih mogli nastaviti školovanje na austrijskim fakultetima, a intelektualna elita i građanski sloj diferencirali su se poznavanjem njemačkoga od “običnoga” puka.

Početak 18. stoljeća dolazi do reforme Vojne krajine u sklopu koje je stvoren novi teritorijalni ustroj Varaždinske vojne krajine, tzv. Varaždinski generalat sa sjedištem u Koprivnici. „Tako

³⁸ HUSINEC, F.(2001): *Dr. Fran Gundrum Oriovčanin: Gradski fizik u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska Križevci, str. 74

³⁹ BUDAK, N. (1993) str. 45.

⁴⁰ Ibid. str. 44

⁴¹ „Pavlini su 1670. osnovali gimnaziju (četverogodišnju) koju je hrvatsko-ugarski kralj Leopold I. (1657. – 1705.) potvrdio 4. travnja 1675.” HUSINEC, R.; DELIĆ, P. (1999): *Gimnazija u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska Križevci. str. 11

⁴² BUDAK, N. (1993) str.45.

se 1749. godine ukida stari kapetanijski ustroj te se uvode dvije pukovnije – Đurđevačka i Križevačka. Nakon što je 1765. sjedište pukovnija i Generalata premješteno u Bjelovar stvoreni su uvjeti za razvojačenje nekih rubnih dijelova Varaždinskog generalata, osobito dijelova njegovih slobodnih i kraljevskih gradova – Križevaca i Koprivnice.”⁴³

„Od svog osnutka 1746. godine, pa do ukidanja varaždinske krajine 1871. godine pukovnije su ratovala na svim europskim ratištima na kojima je austrijska Monarhija branila svoje imperijalne interese.”⁴⁴ Tako je i do 1871. godine na području križevačke pukovnije službeni jezik bio njemački. O velikoj važnosti i broju njemačke vojske na području križevaca govori podatak da su u planu vojnih posjeda u gradu iz 1775. godine između ostalog navedeni njemačka crkva i njemačko groblje.

Odlazak vojske iz Križevaca za grad znači povratak civilnom životu. U tom se razdoblju nastavlja tradicija doseljavanja njemačkih obrtnika, a domaći se kalfe usavršavaju u austrijskim, mađarskim i češkim radionicama uspostavljajući tijekom tih boravaka poslovne, i privatne veze. O razvoju obrta u Križevcima potkraj XVIII. stoljeća govori podatak da je u gradu od 1.800 stanovnika djelovalo 224 majstora i pomoćnika.⁴⁵

Može se, dakle, zaključiti da je važnost njemačkog jezika za društveni i gospodarski život Križevčana u drugoj polovici 19. stoljeća i dalje bila iznimno velika, bez obzira na činjenicu što je njemački jezik razvojačenjem izgubio status službenoga jezika.

Za vrijeme postojanja Vojne krajine pavlinska gimnazija osnovana 1670. kontinuirano radi, no Josip II. 1782. ukida brojne samostane i redove, pa tako i pavlinski. „Godine 1786. nestaju Pavlini, a 'numerus fixus' (odredba o dozvoljenom broju redovničkih članova) zatvara iste godine vrata franjevačkog samostana. Bivša pavlinska crkva postaje župnom, nestaju četiri gramatikalna razreda pavlinske škole i franjevci kao učitelji u početnoj obuci.”⁴⁶ Križevčani su se teško mirili s gubitkom gimnazijskog obrazovanja.⁴⁷

„Marija Terezija je 1774. putem Općeg zakona o školstvu (Allgemeines Schulgesetz) upravljala školstvom u cijeloj monarhiji, dok je Hrvatsko vijeće već 1769. naredilo da njemački jezik mora biti obavezan na svim hrvatskim školama. Što se tiče dvojezičnosti učenika i njihove urođenosti u diglosijsko okruženje, gdje je njemačkom jeziku pripadala domena školstva, vojske i uprave, a hrvatskom domena privatnosti, može se ustvrditi da se radilo o vrlo visokom stupnju bilingvalnosti.”⁴⁸

⁴³ SLUKAN ALTIĆ, M. (2005): *Teritorijalni razvoj i razgraničenja varaždinskog generalata (1630. – 1771.)* Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja: VII, str. 7.

⁴⁴ KÜNZL, R. (2008): *Povijest križevačke i đurđevačke graničarske pješake pukovnije*. Bjelovar: Državni arhiv u Bjelovaru, str. 7.

⁴⁵ HUSINEC, F. (2001) str. 76.

⁴⁶ MARUŠEVSKI, O. (1993): *Križevci u 19. stoljeću*. A., Badurina, Ž., Domljan, M., Fischer, K., Horvat-Levaj: Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 51.

⁴⁷ „I u istinu godine 1675. potvrdio je kralj Leopold I. križevačku gimnaziju s četiri razreda, a Pavlini ju zaveli te mnogog čestitog i rodoljubivog Hrvata na ponos roda našega uzgojili i naobrazili sve do god. 1786. kad bude dokinut samostan Pavlina, te uslijed toga takodjer četverorazredna gimnazija križevačka na žalost građana za onda živućih i njihovih potomaka sve do dana današnjega.“ VIDAČIĆ, K. (1886) str. 23.

⁴⁸ PIŠKOREC, V. (2002) str. 856.

Odlukom Josipa II iz 1784. sva se nastava na hrvatskim gimnazijama mora održavati na njemačkom jeziku, a smiju se koristiti isključivo njemački udžbenici. I Kvirin Vidačić navodi uvođenje njemačkog jezika u škole i državne službe.⁴⁹

Politička povezanost Hrvatske i Austrije, boravak austrijskih oficira na području Vojne krajine, neprekidno doseljavanje građana različitih zanimanja iz njemačkog govornog prostora u hrvatske gradove, sve je to rezultiralo intenzivnim hrvatsko-njemačkim jezičnim dodirima u Hrvatskoj: hrvatsko plemstvo govorilo je njemački, no jezik politike i znanosti bio je latinski, a hrvatski se govorio s pripadnicima nižih društvenih slojeva.

Kolika se važnost pridavala njemačkome jeziku vidljivo je i iz podatka da se u Vojnoj krajini posebno pazilo da učitelji savršeno vladaju njemačkim jezikom, dok se od austrijskih časnika tražilo da se znaju služiti hrvatskim jezikom u manjoj ili većoj mjeri radi sporazumijevanja s podređenim vojnicima, no za profesionalno napredovanje u vojnoj hijerarhiji presudna je važnost imalo dobro poznavanje njemačkoga jezika. „Budući da su pojedinci ili skupine koji su u stanju naizmjenice govoriti dva ili više jezika stvarni činitelji jezičnog dodira, na osnovi izloženih podataka možemo pretpostaviti da je sloj vojno sposobnih graničara bio glavni nositelj njemačko-hrvatskoga jezičnog dodira u đurđevačkoj Podravini, ali i u ostalim dijelovima Vojne krajine. (...) Pripadnici toga sloja činili su znatan dio kućnih zadruga pa se može pretpostaviti da je u njihovoj međusobnoj komunikaciji, ali i u komunikaciji s ostalim članovima zadruge došla do izražaja njihova hrvatsko-njemačka dvojezičnost u obliku raznolikih pojava interferencije i kodnoga preključivanja. (...) Tako je na području generalata, ali i cijele Vojne krajine u većoj ili manjoj mjeri vladao bilingvizam, većom mjerom u kućnim zadrugama nego u časničkim stanovima.”⁵⁰

Nakon ukidanja Vojne krajine na školama se i dalje uči njemački jezik. Karaula navodi podatak da se u pučkim školama nastava održavala na domaćem jeziku, a u tzv. trivijalkama, školama za izobrazbu časnika, nastavni jezik je i dalje bio njemački. „Da bi učenike naveli na stalno služenje njemačkim jezikom, u Krajini su se koristili posebnim znakovima, zvanim križevi. Takav znak dobiva onaj koji je uhvaćen da se služi Hrvatskim jezikom i može ga se riješiti tako da uhvati drugog učenika u istom prekršaju. Učenik kod kojeg je pronađen znak bio je išiban.”⁵¹

Njemački jezik je, dakle, za vrijeme Vojne krajine bio prisutan u svim sferama društvenog i političkog života Križevaca: bio je službeni jezik vojne uprave, učio se u školama, bio je iznimno važan u cehovskim udruženjima, a budući da su ga krajišnici morali poznavati zbog vojne službe, svi članovi kućnih zadruga bili su s njime u direktnom kontaktu.

HRVATSKO-NJEMAČKI JEZIČNI DODIR U 19. STOLJEĆU

„U razdoblju ilirizma život u Križevcima buja na književnom, političkom i društvenom polju. S pojavom trgovaca i posrednika, sredinom, a osobito u drugoj polovici 19. stoljeća život u Križevcima postaje brži i dinamičniji.”⁵² I u tom vremenu njemački jezik je snažno prisutan u društvenom i gospodarskom životu hrvatskih gradova, pa tako i Križevaca.

Revolucionarna gibanja 1848. – 1849. rezultirala su neoapsolutizmom, ukidanjem Banskog vijeća i uvođenjem Banske vlade, a njemački se uvodi kao jezik uprave. Tako njemački jezik

⁴⁹ „God. 1786. ukinut je samostan č. oo. Pavlina, pa s njim i četverorazredna gimnazija križevačka, a njemački jezik uveden u školu i službovanje.” VIDAČIĆ, K. (1886) str. 23.

⁵⁰ PIŠKOREC, V. (2002) str. 863

⁵¹ CUVAJ, A. (1910): *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Sv. 3. str. 228

⁵² HUSINEC, F. (2001): str. 77

usprkos ukidanju Vojne krajine, kada je izgubio status službenog jezika vojne uprave, i dalje zadržava svoj status službenoga jezika na društveno – političkom nivou.

Upotreba njemačkog jezika u drugoj polovici 18. stoljeća te tijekom cijelog 19. stoljeća bila je toliko rasprostranjena, da je u Hrvatskoj vladala određena vrsta bilingvizma. Njemački nije bio samo jezik doseljenika s njemačkog govornog područja, već i drugi jezik hrvatske društvene elite. Na ovim je prostorima osim germanizacije prisutna i vrlo intenzivna mađarizacija.

Druga polovina 19. stoljeća predstavlja prekretnicu u sustavu obrazovanja na tlu Hrvatske na više načina. „Tako je 1849. donesena Osnova za organizaciju austrijskih gimnazija i realka, koja od 1850. vrijedi za Hrvatsku. Tradicija pavlinske škole nije zaboravljena, pa građani 1870. mole da se otvori realna gimnazija, što se pak neće ostvariti ni za školskih reformi Mažuranićeve vlade.”⁵³ Maruševski navodi i podatak da su 1883/4. su postojale tri učione s nastavom na njemačkom jeziku, dvije u Koprivnici, jedna u Križevcima.

U 19. stoljeću Križevci prolaze kroz intenzivan period gospodarskog i industrijskog razvoja. Gradi se željeznička pruga na relaciji Križevci – Koprivnica i doseljavaju se Židovi koji su tijekom 19. i 20. stoljeća bili glavni gospodarstvenici i obrtnici na području Križevaca.

„Židovi se u Hrvatsku doseljavaju iz različitih dijelova Europe, ali u Podravini prednjače aškenaski Židovi doseljeni iz srednje Europe koji prvo naseljavaju zapadne ugarske županije pa se nakon toga sele u manja trgovišta i gradiće u blizini hrvatsko-ugarske krajine.”⁵⁴ Brojni Židovi koji su u Križevce došli u 19. stoljeću postali su pripadnici društvene elite – bili su uspješni obrtnici i gospodarstvenici, profesori učilišta, učitelji. Veliki broj Židova koji su u Križevce došli u 19. stoljeću i koji su krajem stoljeća postali nositelji križevačkog gospodarstva, uz velik broj domaćih obrtnika, zajedno s profesorima učilišta i učiteljima križevačkih škola te uglednim liječnicima i apotekarima. Neka od prezimena prisutnih među križevačkim Židovima bila su Praunsperger, Schlosser, Schwarz, Muzler, Struppi, Breyer i Pscherhof.⁵⁵ Navedeno upućuje na široku židovsku ajednicu u gradu koja postaje nositelj građanske klase sa svim njenim obilježjima. O uspješnosti Židova svjedoči i podatak da većina kuća u glavnoj križevačkoj ulici postepeno prelazi u vlasništvo židovskih trgovaca.⁵⁶

„Godine 1840. Ugarski je sabor člankom 29./1840. dopustio stalno naseljavanje Židova u sva mjesta i gradove Ugarske, kao i u Hrvatsku.” (...) Prema Jozefinskom popisu u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji se od 1875. do 1878. nalazi 18 židovskih obitelji sa 111 članova. U Križevačkoj županiji popisane su dvije obitelji sa 15 članova, uz po jednu obitelj u Križevcima (4 člana) i Koprivnici (6 članova).”⁵⁷

Dobrovšak navodi podatak o velikom broju Židova, zbog čega je bilo potrebno unajmiti i učitelja za židovsku djecu. Tako je do 1817. u Križevcima i Koprivnici kao učitelj židovske vjere boravio Jakov Friedländer. Kao neke od obrta kojima su se Židovi bavili vrijedi spomenuti knjigotiskaru, knjigovežnicu, knjižaru i papirnicu Gustava Neuberga koja je od 1905. u vlasništvu Vilima Schwarza, ali i dalje posluje pod Neubergovim imenom.⁵⁸

⁵³ MARUŠEVSKI, O. (1993): str. 62

⁵⁴ ŠVOB, M. (1997): *Židovi u Hrvatskoj – migracije i promjene u židovskoj populaciji*. Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 13

⁵⁵ HUSINEC, F. (2001): str. 81

⁵⁶ MARUŠEVSKI, O. (1993)

⁵⁷ DOBROVŠAK, Lj. (2008): *Novi prilozi o Židovima u Koprivnici i okolici od kraja 18. stoljeća do 1848. godine*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja XIII, str. 89.

⁵⁸ MARUŠEVSKI, O. (1993)

Prezimana koja su u to vrijeme prisutna na području Križevaca i okolice (Hausner, Wolf, Herschl, Wertheim, Lustig, Löbl, Breier, Stern, Grünhut itd.) jasno upućuju na doseljavanje Židova s prostora njemačkog govornog područja i govore u prilog povećanom utjecaju njemačkoga jezika u kontekstu razvoja obrta, privrede i društvenog života Križevaca. Židovi su sa sobom donijeli nove proizvode, tehnologije, obrte, strojeve i sl. a budući da su se međusobno služili njemačkim jezikom, za sve navedeno koristili su njemačko nazivlje. Domaće stanovništvo je tako u svoj govorni jezik direktno preuzimalo njemačke izraze koji su se na području Križevaca zadržali do današnjeg dana.

Križevčani krajem 19. stoljeća imaju i bogat kazališni život, gdje je također prisutan utjecaj njemačke književnosti i jezika, budući da su često izvođen djela istaknutih njemačkih i austrijskih dramatičara. „Križevčani jedini u Hrvatskoj i Slavoniji imaju dobrovoljno kazališno društvo sa 6 ženskih i 10 do 12 muških članova. Igraju komedije, jer se 'Križevčani vole veseliti'. (...) Zato je gostionica 'K zelenom drvetu' prikladna za repertoar veselih igara Nemčića, Vukotinovića, Freudenreichera i, dakako, nezaobilaznog Nestroya.”⁵⁹ U drugoj polovici 19. stoljeća javlja se sve veća težnja za uvođenjem hrvatskog jezika kao službenog u škole i upravu, a tu su želju izrazili i Križevčani.⁶⁰

Njemački se potkraj 19. stoljeća učio u križevačkim školama kao strani jezik.⁶¹ „Da je znanje njemačkog jezika kod učitelja u školama Vojne krajine bilo popraćeno visokom filološkom i glotodidaktičkom kompetencijom svjedoči i djelovanje đurđevačkog učitelja Ladislava Škrobota, koji je četrdesetih godina 19. stoljeća sastavio udžbenik njemačkog jezika i njemačko – hrvatski rječnik za sve škole u Vojnoj krajini.”⁶²

Sve navedeno ukazuje na izniman utjecaj njemačkoga jezika među građanstvom i obrtnicima na kraju 19. i početku 20. stoljeća. Dvojezični govornici (vojnici koji su ujedno bili članovi kućnih zadruga) su putem interferencije i kodnoga preključivanja pogodovali ustaljivanju njemačkih posuđenica u govornom jeziku Križevčana koji se sami nisu služili njemačkim jezikom. Veći dio tih posuđenica još uvijek je prisutan u govornom jeziku Križevaca i okolice, a semantički sadržaj posuđenica ukazuje na povijesni utjecaj cehova, obrta, trgovine i pripadanja Vojnoj krajini.

HRVATSKO-NJEMAČKI JEZIČNI DODIR U 20. STOLJEĆU

Utjecaj njemačkoga jezika prisutan je na području sjeverozapadne Hrvatske i u 20. stoljeću. Glovacki-Bernardi navodi da iako hrvatski i njemački nikada nisu bili u direktnom geografskom kontaktu kao primjerice hrvatski i mađarski, njemački jezik (u prvoj liniji austrijski njemački) je ne samo zbog političkih, već i socio-kulturoloških aspekata imao jak utjecaj na svakodnevni govor stanovnika grada Zagreba na početku 20. stoljeća.⁶³ Taj utjecaj nije vidljiv samo u Zagrebu, već u cijeloj sjeverozapadnoj Hrvatskoj, pa tako i u Križevcima.

⁵⁹ Ibid. str. 62

⁶⁰ Ovdje mi je zabilježiti, da je god. 1856. učiteljski sbor molio i preč. duh. stol i vis. c. kr. nam. vieće, neka bi se izvolio dopisivati hrvatskim jezikom, ali dobije s obje strane ne povoljan odgovor; jedan faktor osta naime kod latinštine, a drugi kod njemštine.“ VIDAČIĆ, K. (1886) str. 52

⁶¹ „Ove godine (1877.) dozvolila je vis. kr. zem. vlada na molbu užjega škol. odbora, da se u III. i IV. razredu dječaka i djevojaka njemački jezik predaje na tjedan 2 – 3 sata. U to ime imade dotični učitelj dotično učiteljke iz ovogradske blagajne godišnju nagradu od 30 for.” VIDAČIĆ, K. (1886) str. 63

⁶² PIŠKOREC, V. (2002) str. 860

⁶³ „Obwohl Kroatisch und Deutsch nie in einem direkten geographischen Kontakt zueinander standen, im Unterschied zum direkten Kontakt zwischen dem Kroatischen und dem Ungarischen, übt das Detusche, und zwar das österreichische Deutsch, nicht nur wegen politischer sondern vor allem wegen soziokultureller Bedingungen noch Anfang des 20. Jahrhunderts einen starken Einfluß auf die Umgangs-

Iz dokumentacije nastavničkog zbora križevačke gimnazije vidljivo je da se njemački učio u prvoj polovici 20. stoljeća, te također u drugoj polovici, sve do 1978., kada je gimnazija ukinuta kao samostalna križevačka srednjoškolska odgojno-obrazovna ustanova.

Tek nakon osnivanja samostalne i suverene Republike Hrvatske u brojne se gradove, pa tako i u Križevce, ponovo uvodi gimnazijska nastava, a učenje njemačkog jezika ponovo dobiva na značaju koje je izgubilo iza 1945. kada je njemački bio nepoželjan zbog negativnih konotacija vezanih uz Hitlera i nacizam. „Nastankom Nezavisne države Hrvatske u travnju 1941. križevačka gimnazija postupno prelazi u punu osmorazrednu srednju školu. (...) Nastavni plan bio je gotovo isti kao školske godine 1931./32. (...) Ukinut je francuski jezik, a uveden njemački i talijanski (do 1943).“⁶⁴

„Reforma gimnazijskog obrazovanja, koja je ušla u punu realizaciju 60-tih godina, uvela je značajnu novinu – podjelu na dva smjera. Od II. razreda školovanja učenici su se morali opredijeliti za društveno-jezični ili matematičko-prirodoslovni smjer. (...) Dok je 50-tih godina težište kod stranih jezika bilo na njemačkom i ruskom, sada sve značajnije mjesto zauzima engleski jezik.“⁶⁵

U drugoj polovini 20. stoljeća njemačko – hrvatski jezični dodir stanovnika Križevaca i okolice ograničen je na iskustva građevinskih radnika u Njemačkoj⁶⁶, a 90-tih godina pojavljuju se posuđenice vezane uz odlaske u kupovinu u Graz ili Leibnitz, što je među Križevčanima također bilo vrlo popularno i prisutno.⁶⁷

Današnje doba elektronskih medija nudi mogućnost kontakta s njemačkim jezikom putem satelitskih programa i Interneta, no mladi su skloniji sadržajima te vrste koji potječu s engleskog govornog područja

Danas sa sigurnošću možemo reći da je njemački jezik izgubio značaj koji je imao u društveno političkom životu Križevaca od 17. – 20. stoljeća, te je ograničen na individualne kontakte gospodarstvenika i suradnju domaćih i stranih tvrtki na području grada.

Sve veća popularnost i planetarni utjecaj engleskog jezika doveli su i do smanjenog broja sati njemačkoga na osnovnim i srednjim školama, kao i na sve manji broj učenika koji žele učiti njemački jezik. To je vidljivo i u školama u Križevcima i okolici, gdje je njemački jezik 80-ih godina 20. stoljeća bio ravnopravan s engleskim vezano uz broj nastavnih sati i broj učenika koji su učili njemački jezik. Danas se njemački na križevačkim školama podučava gotovo isključivo kao drugi strani jezik s manjim brojem sati u usporedbi s engleskim jezikom.⁶⁸

U Križevcima već 15 godina djeluje Škola stranih jezika „Nika“ koja nudi tečajeve njemačkog jezika za djecu i odrasle, no i tu je vidljiv veći interes roditelja i djece za učenje engleskog jezika. Broj engleskih grupa je trostruko veći od broja njemačkih, kao i zastupljenost pojedinih stupnjeva. Engleski se uči do završnog stupnja C2, dok interes za daljnjim učenjem njemačkoga prestaje sa završenim trećim ili četvrtim stupnjem (A2 ili B1).

sprache in Zagreb aus“ GLOVACKI-BERNARDI, Z. (1998): *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb*. Schriften zur deutschen Sprache in Österreich: Band 24. str. 106, prev. V.P.

⁶⁴ HUSINEC, R; DELIĆ, P. (1999): *Gimnazija u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska Križevci, str. 51

⁶⁵ Ibid. str. 65

⁶⁶ Tako se u govornom jeziku Križevčana često pojavljuju izrazi s područja građevinske struke kao npr. „bauštela“ (Baustelle), „vaservaga“ (Wasserwaage), „šalung“ (Schalung) i sl.

⁶⁷ npr. „mervertštojer“ (Mehrwertsteuer)

⁶⁸ Izvor: iskustvo autorice rada koja je 80-tih godina pohađala osnovnu školu „Ljudevita Modeca“ u Križevcima, a od 2000. – 2004. predavala engleski i njemački jezik na srednjoj školi „Ivan Seljanec“ u Križevcima te je dobro upoznata s tadašnjom prosvjetnom politikom vezanom uz broj sati učenja pojedinog stranog jezika.

Zaključno se može reći da je njemački jezik tijekom više stoljeća jezičnog dodira ostavio traga u hrvatskom jeziku, osobito u dijalektima sjeverozapadne Hrvatske, o čemu i danas svjedoče brojne njemačke posuđenice. No današnji trendovi i gospodarski razvoj grada Križevaca daju naslutiti da će njemačke posuđenice smjenom generacija postepeno nestati iz govornog jezika stanovnika Križevaca i okolice.

SUMMARY

Influence of German language on speech of population of North-West Croatia is evident based on a large number of incorporated loan-words that found their place in the Croatian language under the influence of historic, cultural and political events from the 17th century until the present day. These loan-words are primarily present in informal use of spoken language, and almost non-existent in the written language, except in literature written in Kajkavian dialect. Language contacts are present wherever two or more nations have the need to establish some sort of communication, whereby historic and geographic characteristics are of utmost importance, since they enable language contact and mutual influence between the languages on phonological, morphological, lexical or syntagmatic level. The period of Military Frontier with large number of German soldiers, Maria Theresa's education policy, Jews, German and Austrian entrepreneurs and craftsmen marked the development of the spoken language in Križevci, distinguished by a large number of incorporated German loan-words. In the 20th century the influence of the German language is gradually reduced, and after World War II German is often avoided and stigmatized because of its negative and unwanted connotations. Political, cultural and economic issues in the 21st century differ to a large extent from the ones that marked the period from 17. – 20. century, when German-Croatian language contact in Križevci experienced its greatest intensity due to military and political alliance with the German speaking countries (Military Frontier, Austrian-Hungarian Empire), and are characterized by weakened influence of German language, especially among young population. Mass media brought strong and unrestrainable influence of the English language and additionally suppressed influence of the German language. The number of children learning German in primary and secondary schools is constantly decreasing. This proves that language, especially its lexical level, is subject to change caused by social, economic and political situation.

LITERATURA

- BALOG, J. (2006): *Doprinos u proučavanju povijesti i važnosti Visoke gospodarske škole u Križevcima*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja X. 100 – 111. Samobor: Meridijani
- BUDAK, N. (1993): *Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća*. A., Badurina, Ž., Domljan, M., Fischer, K., Horvat-Levaj: Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica. 41 – 47. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- CUVAJ, A. (1910): *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Sv. 3. Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1910-1913
- DOBROVŠAK, Lj. (2008): *Novi prilozi o Židovima u Koprivnici i okolici od kraja 18. stoljeća do 1848. godine*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja XIII, 84 – 93. Samobor: Meridijani
- FELETAR, D. (2003): *Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjega i početkom novoga vijeka*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja III, 173 – 194. Samobor: Meridijani
- FELETAR, D. (1993): *Geografske značajke križevačke regije*. A., Badurina, Ž., Domljan, M., Fischer, K., Horvat-Levaj: Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 15 – 24.

- GLOVACKI-BERNARDI, Z. (1998): *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb*. Schriften zur deutschen Sprache in Österreich: Band 24. Hgg. von Peter Wiesinger. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 95-249.
- HORVAT, R.: (1994): *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*. Zagreb: Naklada AGM
- HUSINEC, F. (2001): *Dr. Fran Gundrum Oriovčanin: Gradski fizik u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska Križevci
- HUSINEC, R; DELIĆ, P. (1999): *Gimnazija u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska Križevci.
- HUSINEC, R; DELIĆ, P. (1995): *Gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima*. Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci.
- HUSINEC, R; DELIĆ, P. (1992): *To je Hrvatsko pjevačko društvo Kalnik*. Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci
- KARAULA, Ž. (2008): *Neki prilozi povijesti Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar do 1848. godine i uloga nekih istaknutih pojedinaca*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja XIII, 112 – 123. Samobor: Meridijani
- KLAIĆ, N. (1955): *Prilog postanku slavonskih varoši*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Zagreb III, 48-49.
- KÜNZL, R. (2008): *Povijest križevačke i đurđevačke graničarske pješačke pukovnije*. Bjelovar: Državni arhiv u Bjelovaru.
- MARUŠEVSKI, O. (1993): *Križevci u 19. stoljeću*. A., Badurina, Ž., Domljan, M., Fischer, K., Horvat-Levaj: Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu. 51 – 68.
- PIŠKOREC, V. (1997): *Deutsches Lehngut in der kajkavisch-kroatischen Mundart von Đurđevac in Kroatien*. Schriften zur deutschen Sprache in Österreich 22. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- PIŠKOREC, V. (2002): *Njemačko-hrvatski jezični dodir u đurđevačkoj Podravini*. Časopis za suvremenu povijest 34, 3, 853-869. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- RAKIJAŠ, B. (1970): *Tragovi o postojanju križevačkog glazbenog zavoda početkom 19. stoljeća*. Križevački zbornik I. Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci. 159 – 163.
- SINOVIČEVIĆ, Z., BORKOVIĆ, M., KOVAČEVIĆ, B., LEČEK, B., KARABA, Lj., GUDIĆ, I., ZEŽULA, J. (1953): *Gimnazija u Križevcima. Izvještaj za školsku god. 1952/53*. Bjelovar: Prosvjeta Bjelovar.
- SLUKAN ALTIĆ, M. (2005): *Teritorijalni razvoj i razgraničenja varaždinskog generalata (1630. – 1771.)* Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja: VII. 7 – 17. Samobor: Meridijani.
- ŠTEBIH, B. (2002): *Germanizmi u zagrebačkom govoru*. Kaj, časopis za književnost, umjetnost i kulturu: 5-6, 31 – 36. Zagreb: Kajkavsko spravišće.
- ŠVOB, M. (1997): *Židovi u Hrvatskoj – migracije i promjene u židovskoj populaciji*. Zagreb: Židovska općina Zagreb
- VIDAČIĆ, K. (1886): *Topografično-povijesne crte slobodnog i kraljevskog grada Križevca*. Križevac. Tisak G. Neubergera. (pretisnuto u lipnju 1993.) Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci.
- VUČETIĆ, R. (2003): *Prostorni razvoj srednjovjekovnih kraljevskih gradova u Podravini*. Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja III, 133 – 141. Samobor: Meridijani.
- ŽEPIĆ, S. (2003): *Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien*. Zagreber germanistische Beiträge 11 / 2002. Zagreb: Hrvatsko Filološko društvo.